

การใช้วิทยุ เพื่อการศึกษา

และ การพัฒนาท้องถิ่นชนบท*

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์

จากรายงานการสำรวจขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ ในปี ๑๙๖๕ นั้น มีสถานวิทยุถึง ๑๐,๐๐๐ แห่งในเกือบ ๒๐๐ ประเทศที่ออกอากาศกระจายเสียงไปสู่เครื่องรับวิทยุมากถึงจำนวน ๖๕๓ ล้านเครื่อง จากตัวเลขอันนี้ประมาณว่าในระยะสิบปีจะมีตัวเลขเพิ่มมากขึ้นเป็นสองเท่า ในภูมิภาคของโลกในบางเขตอัตราการเพิ่มนี้ดูจะยังหลักเล็งไม่พ้นซึ่งอาจประมาณได้ดังนี้คือ อัฟริกาจะเพิ่มเครื่องรับวิทยุขึ้นไปราวร้อยละ ๒๗๑ ลาตินอเมริกาประมาณร้อยละ ๑๕๕ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ที่ร้อยละ ๑๐๐ เอเชียใต้ราวร้อยละ ๓๘๐ สหภาพโซเวียตเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ ๑๒๑ ซึ่งอัตราการเพิ่มเช่นนี้จะทำให้มีจำนวนวิทยุเป็นสัดส่วนมากกว่าที่ประชาชนมีอยู่ในสหรัฐอเมริกา และ คานาดา ซึ่งจะมีสัดส่วนเครื่องรับ ๑๘๓๕ เครื่องต่อประชากร ๑,๐๐๐ คน มีอยู่ ๑๑๐ ประเทศที่รายงานการกระจายเสียงว่าใช้เวลา ๒๕๐,๐๐๐ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ นับตั้งแต่รายงานข่าวไปจนถึงละครวิทยุเลยทีเดียว รายงานนี้ทำให้มองเห็นข้อสรุปที่ชัดเจนขึ้นมาได้บ้างว่า ในปัจจุบันนี้สื่อสารสำหรับมวลชนที่นิยมกันทั่วโลกก็คือวิทยุนั่นเอง

จุดมุ่งหมายสำคัญของข้อเขียนนี้เพียงใคร่เสนอให้เห็นบทบาทของวิทยุต่อท้องถิ่นชนบทในประเทศที่กำลังพัฒนาตนเอง ว่ามีผลสำคัญต่อความเติบโต และการพัฒนาตนเองของชาวชนบท

* ผู้สนใจในรายละเอียดโปรดดูจาก Emile G. McAnany, *Radio's in Development : Five Strategies of Use*, Stanford University, Institute Communication Research, September 1973.

✓ อย่างไร ในการกล่าวถึงชนบทนั้นย่อมจะต้องอยู่บนสมมติฐานที่ว่า คนส่วนใหญ่ในชนบทเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการเกษตรกรรม และผลผลิตค่อนข้างต่ำ ชาวชนบทยังคงต้องเผชิญกับปัญหาด้านโภชนาการ และสุขภาพอนามัยอันเสื่อมโทรม การขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษา และการยอมรับภาวะอันสุดแสนจะทรมานที่เป็นอยู่ ความต้องการของฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชนบท ดังจะเห็นได้จากเป้าหมายของการพัฒนาประเทศนั้นจึงอยู่ที่ความปรารถนาจะให้คนผู้ซึ่งยากไร้ในชนบทเหล่านั้นพ้นจากสภาพอันเป็นปัญหา และต้องการที่จะพัฒนาคนนับล้านในชนบทให้ทันสมัยยิ่งขึ้น ด้วยการส่งเสริมให้มีการผลิตเพิ่มมากขึ้น ได้รับประทานอาหารดีขึ้น มีการศึกษาในระดับพื้นฐานอย่างทั่วทุกคน และไม่มีลูกมากนัก และสุขภาพอนามัยดีขึ้นด้วย บางครั้งฝ่ายบริหารถึงกับตั้งความปรารถนาให้ประชาชนในชนบทเหล่านั้นได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองด้วยอย่างจริงจัง ให้รู้จักควบคุมวิถีชีวิตของตนเองให้ก้าวหน้า รักษาสำนักวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และให้ได้มีส่วนเรียนรู้ในชีวิตสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น แต่จะมีสักกี่ประเทศที่จะรู้และทำได้ถึงขนาดนั้น

ถ้าเช่นนั้น วิทยุจะมีบทบาทได้อย่างไรในภูมิภาคอันเป็นเขตยากแค้นเหล่านั้น ในการแสวงหาคำตอบ หากจะแยกประโยชน์ของวิทยุในการเข้าไปมีบทบาทดังกล่าวแล้ว เราก็อาจจะแยกออกได้ถึง ๔ ประการดังนี้คือ ประโยชน์ในเรื่องเวลา ค่าใช้จ่าย ผลที่ได้ และการดำเนินงานที่มีเป้าหมายต่อท้องถิ่นนั้น ในเรื่องเวลานั้นพอจะมองเห็นได้ชัดเจน เพราะในปัจจุบันจะเห็นได้ว่าวิทยุสามารถเข้าถึงประชากรได้อย่างกว้างขวาง และแม้ว่าเครื่องรับวิทยุส่วนใหญ่จะผลิตขึ้นให้เหมาะกับเขตในเมือง แต่วิทยุทรานซิสเตอร์ราคาถูกก็มิใช่น้อยอย่างทั่วถึงในเขตชนบท หากพิจารณาโทรทัศน์บ้างจะเห็นว่าแม้จะเป็นลักษณะการถ่ายทอดไม่ต่างกันมากนักกับวิทยุ แต่ภายในสิบปีข้างหน้าโทรทัศน์ก็คงไปไม่ถึงคนในชนบทได้เหมือนวิทยุ ซึ่งไปได้ทั่วและกว้างขวางกว่า

ข้อได้เปรียบของวิทยุเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายนั้น ยิ่งมองเห็นได้ง่ายหากเทียบค่าใช้จ่ายกับโทรทัศน์หรือสื่อมวลชนอื่น ๆ เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาในแง่ที่ว่าวิทยุสามารถไปได้ทั่วทุกหนทุกแห่งดีกว่าโทรทัศน์ ประกอบกับอัตราค่าของคนที่ชนบทส่วนใหญ่จะสามารถมีวิทยุได้มากกว่ามีโทรทัศน์ จึงไม่น่าสงสัยว่า คนชนบทย่อมจะสามารถซื้อเครื่องรับวิทยุซึ่งราคาถูกกว่า ยิ่งกว่านั้นหากพิจารณาระดับเทคนิคที่จำเป็นในการดำเนินการทางด้านวิทยุกับโทรทัศน์แล้ว การติดตั้งสถานีวิทยุจะง่ายและถูกกว่าการจัดตั้งสถานีโทรทัศน์ซึ่งอาจจำเป็นต้องจ้างผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศมาติดตั้งให้ก็ได้ บางประเทศคงไม่ต้องการชาวต่างประเทศมาจัดทำไปด้วยเหตุผลบางประการ การติดตั้ง

สถานีวิทย์ไม่ยุ่งยากเกินกว่าช่างในประเทศจะทำเองได้ และถ้าจะว่าไปแล้ว การฝึกอบรมช่างทาง
ด้านนี้มามากพอโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งช่างจากต่างประเทศเลยก็ได้

ข้อได้เปรียบของวิทย์ในเรื่องผลที่ได้นั้นเคยมีการถกเถียงกันมามากระหว่างผลที่ได้จากการ
ใช้โทรทัศน์กับวิทย์ ว่าอันไหนจะได้ผลมากกว่ากัน ข้อถกเถียงเช่นว่านี้คงยังจำกัดอยู่ในสภาพการณ์
ขณะนี้ในข้อที่ว่าโทรทัศน์นั้นยังไม่สามารถส่งไปได้ทั่วถึงในเขตชนบทเหมือนอย่างกับวิทย์ อีก
อย่างหนึ่งจะเห็นได้ว่า เรายังไม่ได้มีการทดสอบประเมินผลอย่างกว้างขวางในเรื่องการใช้วิทย์ให้
เป็นประโยชน์ทางการศึกษา เลยยังหาข้อสรุปจริง ๆ ไม่ได้แน่ แต่ก็มิข้อที่นำเชื่อได้ว่าวิทย์นั้น
สามารถใช้อย่างได้ผลดีในการใช้สอนในระบบโรงเรียนปกติ การสอนนอกโรงเรียน และการสอน
ด้านพัฒนาชุมชน

ในประการที่สุด ประโยชน์ของวิทย์ในแง่ที่เป็นการสนองตอบต่อความพยายามในการ
พัฒนาชนบทนั้นดูจะมีอยู่มาก เพราะหากเทียบกับโทรทัศน์แล้วยังนับว่าถูกกว่ามาก ซึ่งในข้อนี้
จะทำให้สามารถจัดให้มีสถานีวิทย์ประจำท้องถิ่น เพื่อให้ดำเนินรายการเฉพาะของท้องถิ่นนั้น ๆ
ได้โดยตรง โดยสามารถจัดตามภาษาของท้องถิ่นนั้น หรือจัดให้ตรงตามวัฒนธรรมและความสนใจ
ของท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ การจัดรายการเช่นนี้อาจจะไม่ให้การศึกษาโดยตรง แต่ก็ช่วยสร้างคุณค่า
ของท้องถิ่นนั้นให้ดำรงอยู่ได้อย่างดียิ่ง เพราะคุณค่าของท้องถิ่นมักจะถูกคุกคามจากกลุ่มวัฒนธรรม
ใหญ่ให้พลอยถูกคุกกลืนอยู่เสมอ ๆ สถานีวิทย์ประจำท้องถิ่นก็ดี การกระจายเสียงโดยใช้ภาษาของ
ท้องถิ่นนั้น ๆ ก็ดี จะสามารถอำนวยให้เกิดข้อแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น และเป็นปากเสียงให้แก่
ผู้นำในท้องถิ่นได้โดยปริยาย

ข้อได้เปรียบของวิทย์ทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้เองที่ทำให้วิทย์กลายเป็นสิ่งที่เชื่อว่าน่าจะนำ
มาใช้อย่างเป็นผลดีในการพัฒนาประเทศ และความพยายามที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
ในท้องถิ่นชนบท หลายประเทศยอมรับประโยชน์ของวิทย์และนำมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา
ชนบทมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้จะรู้ถึงประโยชน์ของวิทย์ที่เป็นที่น่าเสียดายว่า ไม่ค่อยได้มีการ
ทำวิจัยหรือประเมินผลเรื่องเหล่านี้ไว้เพื่อให้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาทางด้านนี้ เพราะ
ขณะนี้เกือบจะพูดได้ว่า โครงการที่ทำอยู่หรือกำลังจะทำต่อไปนั้น มาจากพื้นฐานอันมีคตินเพราะ
ขาดข้อมูลที่จะใช้ประกอบในการพิจารณาวางแผน ซึ่งน่าเป็นห่วงว่าจะต้องคลำกันไปถนัดนัยกว่า
กว่าจะได้พบหนทางที่ชัดเจน ทั้งหมดที่เป็นอยู่นี้ไม่ทราบเราจะโทษอะไรดี

วิทย์นั้นถือเป็นเครื่องมือส่อกลางในการถ่ายทอดข่าวสารออกไปให้ผู้ฟัง และถือได้ว่าเป็น

เครื่องมือหรือทรัพยากรในการช่วยให้เกิดขบวนการในการพัฒนาประเทศขึ้น แต่ผลที่จะได้จากเครื่องมือนี้ ไม่ใช่ว่าจะต้องขึ้นอยู่กับคุณภาพของคน หากแต่ความสำคัญของผลสำเร็จจะอยู่ที่ว่าใช้วิทยุชนิดใดจุดประสงค์อย่างไรต่างหาก เพราะความคิดเบื้องหลังการนำวิทยุมาใช้นั้นมักจะตั้งอยู่บนสมมติฐานที่เชื่อมั่นในผลที่จะได้จากวิทยุเกี่ยวกับโครงสร้างของการรับข่าวสาร เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะการใช้วิทยุนี้มีกลยุทธ์หลายแบบ ทุกแบบจะประสบผลสำเร็จได้โดยสถานการณ์จำเพาะอย่าง เพราะฉะนั้น ความสำเร็จของการใช้วิทยุเป็นเครื่องมือสื่อกลางในการถ่ายทอดข่าวสารขึ้นอยู่กับความพยายามที่จะต้องทำความกระจำในสมมติฐานของกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่นำเอาวิทยุมาใช้ เพื่อว่าการใช้วิทยุเป็นเครื่องมือจะได้สนองตอบตรงตามความเหมาะสมและความต้องการของประเทศอย่างแท้จริง

ศาสตราจารย์เอมิล จี แมคเคแนนนี ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีทางการศึกษาของมหาวิทยาลัยแอสตันฟอร์ดได้เสนอกลยุทธการที่ใช้ประโยชน์จากวิทยุซึ่งน่าสนใจนำมาพิจารณา เพราะความสำคัญในการจัดการศึกษาทางด้นนี้กำลังมีการริเริ่มดำเนินการอยู่ ซึ่งน่าทบทวนข้อเสนอเหล่านั้น อันอาจเป็นประโยชน์แก่การวางแผนงานทางด้านนี้ได้บ้าง ดังนี้

๑. การใช้วิทยุแบบเปิดให้มีการออกอากาศเต็มที่โดยไม่ต้องมีการจัดกลุ่มผู้ฟัง

ลักษณะสำคัญของการนำเอาวิทยุมาใช้เป็นเครื่องมือตามข้อเสนอนี้ เกือบจะไม่ต่างกับการจัดรายการวิทยุเท่าที่เป็นอยู่ในเมืองไทยขณะนี้เลย เพียงแต่ว่ารายการที่จัดนั้นมีเป้าประสงค์สำคัญอยู่ที่จุดมุ่งหมายในการให้ความรู้แก่ผู้ฟังจริง ๆ อย่างไรก็ตาม การใช้วิทยุเพื่อการศึกษาตามลักษณะนี้ย่อมจะมีความขัดกันอยู่ไม่น้อยกับรายการซึ่งจัดขึ้นเป็นการบันเทิงมากกว่า เพราะถ้าจะคู่ควรส่วนของเวลาที่คิดเป็นรายการเพื่อการศึกษา กับสัดส่วนของเวลาซึ่งเป็นรายการบันเทิงแล้ว รายการซึ่งเป็นการศึกษายิ่งนับว่าน้อยมากทีเดียว

ในเมืองไทยนี้ทั้งที่ความตื่นตัวในความคิดที่จะนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้เป็นเครื่องมือทางการศึกษา แต่ก็ขาดหลักฐานข้อมูลในเรื่องของผลที่ได้จากค่าใช้จ่าย เพราะก่อนอื่นมักจะมีความถามที่ว่า ความพยายามในการลงทุนเหล่านั้นมันคุ้มค่าสักแค่ไหน โดยเหตุที่ขาดหลักฐานข้อมูลนี้เอง ลักษณะการจัดวิทยุเพื่อการศึกษาที่ทำอยู่ จึงเหมือนทำไปอย่างงมโข่งด้วยความเชื่อองมลายอยู่ว่ามีคนฟังอยู่หรือเปล่า? คนที่ฟังนั้นได้ประโยชน์จากรายการหรือไม่ เมืองไทยยังไม่มีรายงานเปิดเผย

จริงจังในความสำเร็จเรื่องนี้ แต่ลองมาฟังผลการสำรวจซึ่งทำในเม็กซิโก และในประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศเพื่อนบ้านของเราบ้างว่า ได้ผลเป็นอย่างไร

การสำรวจในประเทศเม็กซิโก^๑ ได้เปิดเผยออกมาว่า การสำรวจทำที่เมืองมอร์โดสใกล้กับเมืองเม็กซิโก ซึ่งแม้จะเป็นดินแดนแร้นแค้น แต่ร้อยละ ๘๒ ของจำนวนประชากรในเมืองนั้นก็มีเครื่องวิทยุใช้กัน แม้ว่าสถานีวิทยุประจำท้องถิ่นนั้นจะจัดรายการซึ่งเป็นการให้ข่าวสารเกี่ยวข้องกับกรอ่านออกเขียนได้ เรื่องเกี่ยวกับอัตราค่าจ้างขั้นต่ำของท้องถิ่นนั้น ราคาของพืชไร่และรายการเพื่อสุขภาพ การสำรวจกลับพบว่า ผู้ฟังรายการของสถานีกลับไม่ค่อยรู้เรื่องเหล่านั้นเลย สิ่งที่มีจริง ๆ ในเรื่องที่ตรงกับรายการของสถานีคือ ราคาและค่าจ้างในเมืองเม็กซิโกต่างหาก ตกมากคือกลับไม่รู้เรื่องในท้องถิ่นของตนเอง ผลการสำรวจยังบอกอีกด้วยว่า ผู้ฟังมากกว่าสองในสามชอบฟังรายการที่เป็นการศึกษา แม้จะเป็นรายการเพื่อความรู้จากสถานีใหญ่ที่กระจายเสียงมาจากเมืองหลวงก็ตาม การสำรวจครั้งนี้ได้พบว่า ความสนใจที่มีอยู่มากนั้นเป็นเรื่องของความจำเป็นในการบริโภค แต่มีไม่มากที่มีความตระหนัก หรือมีความสนใจในรายการที่เป็นการศึกษา หรือรายการที่ให้ความรู้ทางด้านสุขภาพ หรือเรื่องเกี่ยวกับการงาน

การสำรวจที่ประเทศฟิลิปปินส์^๒ ทำในเขตดาเวา เกะมินดาเนาได้พบว่า รายการข่าวละคร ดนตรี และรายการจรประจำสัปดาห์ เป็นที่นิยมมากกว่ารายการที่จัดให้เป็นบริการแก่สาธารณชน เช่น รายการเกี่ยวกับการกสิกรรม โครงการวางแผนครอบครัว ซึ่งมีคนฟังน้อยมาก การสำรวจทั้งสองนี้ทำให้ได้ข้อสรุปที่ออกจะชัดเจนพอสมควรว่า รายการที่เป็นข่าวสารมักจะต้องแข่งขันกับรายการที่เป็นการบันเทิง เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ฟัง และก็บ่อยครั้งที่เดี๋ยวที่รายการเหล่านั้นไปถึงผู้ฟังซึ่งไม่ค่อยจะเป็นเป้าหมายของประชากรของรายการ

สมมติฐานข้อที่สอง ก็คือ การใช้วิทยุแบบให้มีการออกอากาศอย่างเต็มที่โดยไม่ต้องมีการจัดกลุ่มผู้ฟัง รายการทางด้านการศึกษามีผลกระทบต่องูฟังที่กำลังฟังอยู่ ผลกระทบโดยตรงต่อทัศนคติของประชาชนและพฤติกรรมที่เกิดขึ้นไม่มีมากนัก นอกเสียจากว่า ข้อความที่เผยแพร่ออก

๑. รายงานของมูลนิธิอีเบอร์ตในเรื่องการจกวิทยุสำหรับชนบท เป็นเอกสารอัดโรเนียวการสัมมนาจัดขึ้นที่เม็กซิโก เดือนธันวาคม ๑๙๗๑

๒. Spain P., *A Survey of Radio Listenship in the Davao Province of Mindanao, the Philippines*, unpublished report, Stanford University, Institute Communication Research, September 1971.

ไปนั้นจะเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมบนรากฐานของผู้ฟัง^๓ อย่างไรก็ดีตามเราก็คงต้องยอมรับว่า สื่อกกลาง เช่น วิทยุ^๕นั้นสามารถทำหน้าที่อันสำคัญในการกระจายข่าวสารได้อย่างดี ไม่ว่าข่าวสารนั้น จะเป็นประโยชน์ หรือจะต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นๆ ที่วิทยุไม่อาจควบคุมได้ ตัวอย่างเช่น รายการที่ จัดให้เป็นความรู้ทางด้านอนามัยนั้นจะมีประโยชน์ ไม่มากแต่อย่างใดเลย แม้ว่าจะเป็นรายการที่ผู้ ฟังชื่นชอบและได้รับความรู้อย่างมาก ถ้าหากว่าผู้ฟังไม่มีโอกาสเลยที่จะได้ใช้บริการสาธารณสุขที่จะ มีไปถึงเขา หรือรายการซึ่งชักชวนชาวบ้านให้ทำมาหากินในหมู่บ้านของตน เพื่อจะได้เป็นกำลัง พัฒนาหมู่บ้านต่อไปนั้น จะเป็นรายการที่ไม่ช่วยอะไรได้มากนัก หากสภาพเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวย ให้ชาวบ้านทำได้เช่นนั้น คือถึงอย่างไรชาวบ้านก็คงอดรอนทนไม่ไหวที่จะต้องมาตายเอาดาบหน้าใน กรุงเทพ ฯ จึงเห็นได้ว่ารายการต่าง ๆ นั้นก็จะต้องทำพร้อมกันไปกับการพัฒนาในเป้าหมายทางภูมิ- ศาสตร์ด้วย มิฉะนั้นแล้วต่อให้รายการดีอย่างไรก็ดูจะได้ผลไม่เต็มทนนัก สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยภายนอก ที่วิทยุควบคุมไม่ได้ต่อให้จัดรายการอย่างวิเศษอย่างไรก็ตาม

นอกจากนี้ยังมีปัญหาในทางปฏิบัติ เพราะมันจะมีข้อขาดตกบกพร่องในด้านวัฒนธรรม ประสพการณ์และความเข้าใจระหว่างผู้จัดรายการ ซึ่งถือว่าเป็นผู้รู้ที่อยู่ในตัวเมืองกับผู้ฟังซึ่งอยู่ใน ท้องถิ่นชนบท ยิ่งกว่านั้นงบประมาณอันน้อยนิด ที่จัดให้กับรายการด้านการศึกษาน่าจะหมายความว่า จะไม่ช่วยต่อเนื่องรายการอันจำเป็นให้กับประชาชนผู้ฟัง ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถติดตามผลกระท- หบถึงรายการซึ่งจัดให้กันได้ ส่วนใหญ่จะเห็นได้เสมอ ๆ ก็คือการขาดการประสานงานระหว่าง การออกอากาศกับการจัดรายการ และการขาดการประสานงานในการจัดบริการให้แก่ท้องถิ่นชนบท จากกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตร หรือกระทรวงศึกษาและกระทรวงอื่น ๆ บ่อยครั้งมัก จะปรากฏว่า รายการที่จัดขึ้นก็ทำกันมาจากห้องส่งโดยที่ขาดจุดประสงค์อันแน่ชัด นอกจากจะมี ความคิดที่จะต้องทำอะไรสักหน่อยที่เป็น การศึกษาไปให้ผู้ฟัง ทักษะเช่นว่าตนเองที่มีผลกระทบต่อ การให้ความสำคัญเร่งด่วนต่ำ เช่นเดียวกับการจัดสรรงบประมาณเพียงน้อยนิดของรัฐบาลมาให้แก่ รายการที่เป็นการศึกษาเช่นนั้น ผลที่ได้ออกมาก็คือ คุณภาพต่ำ ๆ ที่ว่าทำ ๆ กันไป

ว่าที่จริงสภาพในเมืองไทยหรือเมืองไหน การวิทยุกระจายเสียงที่เห็นได้ชัดก็คือรายการที่ จัดเพื่อธุรกิจการค้า นับเป็นปัญหาอีกข้อหนึ่งที่ทำให้รายการเพื่อการศึกษาไม่ต้องการล้มลุกคลุกคลาน ตลอดจนมา อย่างไรก็ดีตามแม้ว่าการใช้วิทยุแบบเปิดให้มีการออกอากาศเต็มที่ โดยไม่ต้องจัดกลุ่มผู้ฟัง

๓. Chu G. and Schramm, W., *Learning from Television: What the Research Says*, Washington D. C., National Association of Educational Broadcasters, 1967.

เช่น^{๕๔}ก็สามารถทำได้โดยมีประสิทธิภาพด้วยการให้บริการข่าวสาร และกระตุ้นให้ผู้ฟังเกิดความคิดใหม่ ๆ ถ้าหากนักวางแผนการศึกษาถือเรื่องการสื่อสารมวลชนเพื่อการศึกษาเป็นเรื่องจริงจังสักหน่อย และกำหนดจุดมุ่งหมายให้แน่ชัด การใช้วิทยุแบบที่เสนอ^{๕๕}นั้นจะมีส่วนในขบวนการพัฒนาชนบทได้เช่นกัน ถ้าฟังจាក់^{๕๖}นี้ให้ได้เชื่อว่ารายการละก้อคงไม่อาจเปลี่ยนปัญหาด้านโครงสร้างที่จะสอดคล้องเข้ากับการพัฒนา ถ้าหากการใช้วิทยุตามแบบ^{๕๗}ที่เหมาะสมกับความพยายามในการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของรัฐบาลหรือของผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงบางกลุ่ม การใช้วิทยุแบบเปิดให้ออกอากาศโดยที่ไม่ต้องมีการจัดกลุ่มผู้ฟัง^{๕๘}เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการนี้^{๕๙}ได้เพียงพอ

๒. การสอนทางวิทยุโดยการจัดกลุ่มผู้เรียน

การสอนทางวิทยุเป็นอีกวิธีหนึ่งในการนำวิทยุมาใช้ประโยชน์ ทางด้านการศึกษาเพื่อให้เป็นสื่อกลางในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางสังคม อย่างไรก็ตามวิธี^{๕๔}๕๖^{๕๗}มีปัญหาย่อยบางในทางปฏิบัติซึ่งอาจคงสมมุติฐานให้เห็นได้ดังนี้

สมมุติฐานข้อแรกของการสอนทางวิทยุ^{๕๖}คือ จากประสบการณ์ที่ผ่านมา วิทยุ^{๕๗}เป็นส่วนหนึ่งของระบบในโรงเรียนภาคปกติ แต่การสอนทางวิทยุก็อาจทำนอกชั้นเรียนได้เช่นกัน ดังเช่นในออสเตรเลีย การสอนทางวิทยุเป็นการจัดทำให้แก่เด็กซึ่งอยู่กันอย่างกระจัดกระจายในเขตชนบทในแทนซาเนีย การสอนทางวิทยุเป็นการสอนทักษะด้านปฏิบัติทางโปรนิชย์และทางวิทยุให้แก่หมู่บ้านต่าง ๆ ในสาธารณรัฐประชาชนจีนประชาชนในเมืองเซียงไฮ้ จะได้รับคำสอนเป็นภาษาอังกฤษนอกเหนือจากที่เรียนในโรงเรียนภาคปกติ ในเมืองไทยเองระบบอันกว้างขวางใหญ่โตของการประถมศึกษาทั่วประเทศ ก็นำวิทยุมาเป็นเครื่องมือในแบบวิธี^{๕๗}เช่นกัน

สมมุติฐานประการที่สองซึ่งชอบอ้างกันเสมอ ๆ ก็คือว่า การสอนทางวิทยุ^{๕๗}นั้นเป็นการลดค่าใช้จ่ายแทนการที่ต้องจ้างครูมาสอน ข้อนี้นจะเป็นปัจจัยสำคัญที่อ้างเป็นเหตุผลข้อหนึ่ง การวางแผน^{๕๗}ขั้นแรกเกี่ยวกับการใช้วิทยุเพื่อการศึกษาในเม็กซิโกอ้างเหตุผลว่า การออกอากาศทางวิทยุด้วยการใช้ครูเพียงคนเดียวในการสอนระดับ ๔-๖ แก่โรงเรียนในชนบทนั้นจะได้ผลเท่ากัน และยังถูกกว่าการจ้างครูสองคนหรือสามคนทำงานอย่างเดียวกัน^{๕๙} ในประเทศแทนซาเนียซึ่งไม่สามารถส่งครูสอนทางวิทยุออกไปยังโรงเรียนต่างๆ ในชนบทได้ก็เลยจัดสอนโดยทางวิทยุและ

๕๔. Spain P. A Study of the System of Radio Primara in the State of San Luis Potosi, Mexico, Stanford University, Institute Communication Research, March 1973.

ไปรษณีย์ โดยการส่งคำสอนไปให้ผู้ฟังใช้เรียน ซึ่งวิธีนี้ก็นับว่าเป็นการประหยัดและช่วยแก้ไข การสื่อสารซึ่งยังไม่มีในประเทศนั้นให้ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นระหว่างตัวเมืองกับชนบท^๕

การสอนทางวิทยุยังตั้งอยู่ในสมมติฐานอีกข้อหนึ่งว่า นักเรียนจะสามารถเรียนทักษะ อันจำเป็นภายใต้การแนะนำดูแลของคนที่จะสามารถบอกผลกลับมาให้ได้ (ไม่ว่าจะโดยทันทีหรือ จะอยู่ไกลสักแค่ไหนก็ตาม) ในการจัดกลุ่มผู้ฟังหรือผู้เรียนนั้นจำเป็นจะต้องมีการจัดโครงสร้างขึ้น ต้องให้มีการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์การเรียน ผู้ดำเนินการหรือมีครู และต้องให้มีการแจ้งผล กลับมาได้ด้วย เพราะฉะนั้น ผลที่จะได้จากการสอนทางวิทยุจึงมักจะมากกว่าการออกรายการ ตามธรรมดาอย่างง่าย ๆ ไม่ว่าค่าใช้จ่ายของผู้รับที่จัดกันขึ้นในระดับรองๆ ลงไปจะเป็นภาระของหน่วย งานที่จัดสอนทางวิทยุ หรือประชาชนผู้รับบริการการสอนทางวิทยุก็เป็นส่วนหนึ่งในขบวนการที่ช่วย สอนความรู้ให้เกิดขึ้นได้

ยังมีสมมติฐานอื่น ๆ อีกบางประการที่ไม่ค่อยมีการกล่าวถึงเกี่ยวกับการใช้วิทยุสอนหนังสือ ในท้องที่ชนบท บ่อยครั้งที่มักจะคาดกันเองว่าการสอนที่ดี และการให้การศึกษาที่ดีจะอำนวยความสะดวกให้แก่การพัฒนาในชนบท จึงเห็นได้ว่ามีความพยายามกันอย่างเหลือเกินที่จะปรับปรุงวิธีการสอน ซึ่งไม่ว่าจะทำโดยใช้เทคโนโลยีทางการศึกษาหรือไม่ก็ตาม ล้วนตั้งอยู่บนเหตุผลของสมมติฐาน ดังกล่าวนั้น แม้กระนั้นก็ตามการขยายระบบโรงเรียนภาคปกติอาจจะเกิดผลไม่เพียงแต่ไม่เกิดประโยชน์ แก่ท้องถิ่นชนบทเพียงเท่านั้น แต่ยังมีผลเป็นการทำลายท้องถิ่นนั้น ๆ ลงได้ด้วย ในรายงานการ ประเมินผลเรื่องวิทยุเพื่อการศึกษาแก่ชาวอินเดียนในประเทศเม็กซิโก ซึ่งจัดทำขึ้นเมื่อปีแล้ว (๑๙๗๓) กล่าวว่า ไม่ว่าจะเกิดประโยชน์อย่างไรในการใช้วิทยุเพื่อการศึกษาแก่ชาวอินเดียนเผ่า อารามูมาราในเม็กซิโก บางคนที่จับตามระบบที่ใช้กันนี้ สังคมของคนในเผ่านั้นก็กลับต้องสูญเสีย คนหนุ่มที่มีอนาคตไปอย่างน่าเสียดาย การศึกษาอีกชนหนึ่งในเรื่องนั้นชี้ให้เห็นว่า ชาวชนบทเม็กซิกันนั้นยอมรับนับถือการศึกษาในระบบโรงเรียนปกติเป็นเหมือนบัตรผ่านประตูในการโยกย้ายเข้าไปสู่ตัวเมือง การศึกษาขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ชี้ให้เห็นว่าในโอวอร์โคสนั้น การศึกษาเป็นตัวกำหนดที่ชัดเจนที่สุดสำหรับบุคคลที่จะต้องย้ายออกจาก

๕. Dodds, T. *Multi Media Approach to Rural Education*, International Extension College, 1972.

๖. Schmelkes de Sotelo, S. *The Radio School of the Tarahumara: An Evaluation*, Stanford University, Institute Communication Research, March 1973.

๗. Spain P., *op. cit.*

หมู่บ้านเดิมของตนไปสู่ตัวเมือง นักการศึกษาสำคัญอีกคนหนึ่งคือ Coombs ก็ชี้ให้เห็นว่า ระบบโรงเรียนที่สอนอยู่ในชนบทนั้นมีได้สอนสิ่งซึ่งเด็กในชนบทจำเป็นต้องเรียนและสามารถนำไปใช้งานได้ในภาวะอันจำกัดของชุมชนของตน ซึ่งก็หมายความว่าผลในขั้นนี้ทำให้ระบบโรงเรียนกลายเป็นส่วนซึ่งชวนให้คนย้ายถิ่นที่อยู่จากชุมชนเดิมของตนไปสู่ชุมชนใหม่ซึ่งดีกว่านั่นเอง

ในทางปฏิบัติโครงการสอนทางวิทยุที่ทำกันอยู่ในประเทศต่าง ๆ ซึ่งกำลังพัฒนาตนเองนั้นมีแตกต่างกระจัดกระจายหลายวิธี มีตัวอย่างที่พอยกมาอ้างให้เห็นได้บ้างว่าได้นำเอาวิธีนี้ไปใช้เป็นโครงการสำคัญอันหนึ่งซึ่งใช้หลักสูตรทั้งหมดมาใช้สอน เช่น ของเม็กซิโกซึ่งในสองปีแรกที่นำวิธีนี้ไปใช้ก็จัดทำรายการถึงสัปดาห์ละ ๒๕ ถึง ๓๐ ชั่วโมง ให้แก่โรงเรียนประถมทั่วประเทศ แต่ในปัจจุบันก็ลดน้อยลงบ้างแล้ว ที่เห็นว่าใช้กันมากสักหน่อยในการใช้วิทยุสอนตามวิธีนี้ ก็คือการเลือกวิชาบางวิชามาใช้สอนทางวิทยุ เช่นที่ทำอยู่ในประเทศไทย ซึ่งสอนวิชาดนตรี ขบร้อง สอนวิชาสังคมศึกษา และวิชาภาษาอังกฤษ เป็นต้น

วิชาที่ใช้สอนทางวิทยุเป็นพิเศษนั้น เห็นจะได้แก่วิชาทางด้านภาษาต่างประเทศซึ่งทำโดยจ้างครูที่ออกสำเนียงดีมาสอนทางวิทยุหรือทางโทรทัศน์ วิธีนี้จะช่วยสอนครูที่ได้รับการฝึกฝนทางด้านนี้มาไม่ค่อยดีนัก ได้เรียนรู้ไปด้วยในตัวพร้อมกันกับนักเรียน วิธีนี้ทำกันอยู่ในหลายประเทศ ส่วนวิชาอื่น ๆ เช่นคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สุขศึกษา ประวัติศาสตร์ หรือวิชาอื่น ๆ ก็สำคัญและอยู่ในชนบทตลอดทั่ว

การประเมินผลทางด้านการใช้วิทยุสอนหนังสือที่เป็นเทคโนโลยีทางการศึกษานี้ยังไม่มี การทำกันอย่างเต็มที่ ที่มีทำกันออกมาบ้างก็เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่าวิทยุยังมีบทบาทน้อยเกินไป และดูจะลดความสำคัญว่าปัจจัยด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการทางด้านนี้ ข้อที่เห็นได้ชัดก็คือ การประเมินผลการสอนที่ได้ผลทางวิทยุที่ใช้สอนในท้องถิ่นชนบทของประเทศที่กำลังพัฒนาตนเองนั้น ยังต้องคอยโครงการซึ่งจะทำให้คลื่นส่งไปได้ทั่วถึง จึงจะทราบได้ว่าผลที่ได้นั้นจะเกิดขึ้นจริง มิฉะนั้น ก็จะเป็นการเตลุต้มผลของการเรียนทางวิทยุที่นั่น

เป็นที่เห็นได้ชัดว่าการใช้วิทยุสอนนั้นทำได้ดีกว่าที่เคยทำโครงการทางด้านนี้กันมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม การที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นนั้นย่อมต้องใช้เงินใช้จ่ายเพิ่มขึ้นแน่ ซึ่งในการนี้ย่อมจะ

๘. Coombs. P. *Non-formal Education for Rural Development: Strengthening Learning Opportunities for Children and Youth*, Essex Conn., International Council for Education Development, January 1973.

ต้องคำนึงถึงเรื่องหลักสูตรเป็นประการสำคัญ จะต้องมีการทดสอบโครงการใช้วิทยุสอน การพัฒนาตำราเรียนควบคู่กันไปกับการออกอากาศ การแจกจ่ายอุปกรณ์เหล่านี้ออกไป การฝึกอบรมครูหรือนำมาอบรมเพิ่มเติมใหม่ จะต้องจัดหาระบบที่จะผลที่ได้กลับมา เช่น หาทางเก็บแบบฝึกหัดของผู้เรียนมาตรวจสอบ ซึ่งอาจต้องทำไปถึงขั้นใช้เครื่องจักรกล เช่น คอมพิวเตอร์ในการตรวจสอบและประเมินผล ระบบการใช้วิทยุสอนแบบนี้จะต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างล้นเหลือในขั้นแรกของการผลิตรายการการสอน การถ่ายทอดการสอนออกไป และการรับการสอนตามโครงการ ส่วนใหญ่การผลิตทางด้านนี้ ได้ทำเรียบร้อยไปบ้างแล้วแต่วิชาทางคณิตศาสตร์ และเริ่มมีการทดลองทำกันอยู่ในหลายประเทศที่กำลังพัฒนาตนเอง ในวิชาอื่น ๆ นั้นยังคงกล่าวไม่ได้ว่ามีกิจวิจัยและพัฒนาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่จะใช้กับวิทยุ ซึ่งอาจจะต้องรวมค่าใช้จ่ายในการสอนทางวิทยุตามแบบวิธีอย่างไรด้วย

ในแง่ของปัญหาและอุปสรรค เราอาจสรุปปัญหาการสอนทางวิทยุในท้องถิ่นชนบทได้ดังนี้ คือ ประการแรกที่สุดรายการที่จะทำนั้นมักจะขาดคุณภาพอยู่เสมอ เนื่องจากไม่ได้มีการทดสอบล่วงหน้า หรือมีการประเมินผลอย่างระมัดระวัง ประการที่สองก็คือ การสอนทางวิทยุนี้มักขาดการสนับสนุนจากฝ่ายบริหารการศึกษา และการให้การนิเทศก์ทางด้านนี้ก็น้อยจนเกือบมองไม่เห็นว่ามีศึกษานิเทศก์ทางด้านนี้ อยู่สักกี่คนจริงๆ ซึ่งผลในขั้นนี้จะทำให้ครูผู้สอนทางวิทยุหมดกำลังใจในการดำเนินรายการหากขึ้นปล่อยเอาไว้ ก็มีหวังต้องปิดสถานีปล่อยยี่หัดและหาทางซ่อมกันไปไม่มีวันสิ้นสุด ในประการที่สาม ถ้าหากจัดรายการไปโดยไม่มีการติดต่อประสานงานให้ดี ก็จะทำให้ไม่ได้ผลกลับมาของรายการว่าเป็นอย่างไร หรือรายการที่ใช้สอนหรือการสอนนั้นมิผลเป็นประการใด ประการสุดท้าย อยู่ที่เนื้อหาของรายการซึ่งอาจไม่ตรงกับประสบการณ์ความต้องการของท้องถิ่นชนบท และประสบการณ์ของโรงเรียนเอง ซึ่งถ้าหากรายการในลักษณะนี้เกิดได้รับความสำเร็จขึ้นมากก็จะเป็นอย่างที่เราว่าไว้ในตอนต้นว่า จะทำให้คนหนุ่มหนึ่จากชุมชนของตนย้ายเข้าไปอยู่ในชุมชนใหม่ที่ดีกว่าอีกก็เป็นได้

ทั้ง ๆ ที่มีปัญหาเช่นว่านี้ การสอนทางวิทยุก็ยังคงดูเหมือนจะมีความสำคัญอยู่มากในอนาคตต่อการพัฒนาในชนบท ขอนจะรู้ได้ก็ต่อเมื่อปัญหาความคืบพัฒนาของชนบทได้รับการวิเคราะห์กันอีก และกำหนดความจำเป็นของการเรียนรู้ซึ่งวิทยุจะมีบทบาทร่วม^๔ ในประเทศแทนชาเนย ความต้องการของหมู่บ้านบางแห่งนั้นประสบผลจากการสอนทางวิทยุและไปรษณีย์ การจัดหาหลักสูตรการสอนทางด้านเกษตรกรรมเป็นเรื่องน่าจะทำได้ เช่น ที่สอนทางวิทยุในประเทศ

๔. Coombs, P. *ibid.*

ไอวอรี โคส หรือประเทศบราซิล แต่ข้อนี้จะมีผลและมีความหมายย่อมจะขึ้นอยู่กับว่า ปัญหาและความต้องการในการพัฒนาชนบทนั้นได้รับการใส่ใจในการหาคำตอบเพื่อแก้ไขปัญหานั้นตามนโยบายของรัฐบาลที่เอาจริงเอาจังในเรื่องนี้ด้วย

๓. การจัดกลุ่มอภิปรายจากรายการวิทยุและกลุ่มซึ่งทำการตัดสินใจกันเอง

แนวความคิดเรื่องการจัดกลุ่มอภิปรายจากรายการวิทยุ และกลุ่มซึ่งทำการตัดสินใจกันเองนั้น เริ่มต้นในประเทศแคนาดาสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จากนั้นจึงถูกนำไปปรับใช้ในอินเดียราวปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ช่วงระยะสิบปีต่อมาจึงเริ่มขยายไปใช้ในประเทศต่าง ๆ ทางอัฟริกา เช่น โตโก มาลาวี ฆานา ตาโฮเมย์ และมีอยู่บ้างในบางประเทศแถบเอเชีย และลาตินอเมริกา

การดำเนินการในเรื่องนี้คือจัดรายการประจำสัปดาห์ขึ้นรายการหนึ่งโดยให้เป็นเรื่องราวการเกี่ยวกับข่าวในชนบท ตอบคำถามผู้ฟัง และรายการที่เสนอให้มีการอภิปรายหรือถกเถียงกันขึ้น จัดเป็นรูปละครวิทยุ หรือปาฐกถา ในหัวข้อซึ่งเป็นที่น่าสนใจของกลุ่มชนชาวชนบท รายการนี้จัดในช่วงเวลา ๑๕ หรือ ๓๐ นาที โดยให้กลุ่มชาวบ้านอาสาสมัครฟังแล้วนำไปอภิปรายกัน ผู้นำการอภิปรายจะคอยรักษากฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของการอภิปรายและกระตุ้นให้การพูดเกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังอภิปรายอยู่ ถ้าเป็นไปได้ผลของการอภิปรายอาจนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการของชาวบ้าน หรือทำให้เกิดการปรับปรุงวิถีชีวิตของชาวบ้านบางคนเองในด้านการเกษตร การสาธารณสุข การดูแลปรับปรุงบ้านให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น หรือในหัวข้อใดก็ได้ที่รายการจัดสอนทางวิทยุออกอากาศมาให้กลุ่มอภิปรายนำไปคิดตัดสินใจกันเอง

การเผยแพร่ความคิดการจัดกลุ่มอภิปรายจากรายการวิทยุเช่นนี้ เป็นที่นิยมชมชอบในแคนาดาและมีผลต่อการนำมาใช้วางแผนพัฒนา ในทัศนะของนักวิจัยทางด้านการสื่อสาร การใช้ข้อความสื่อไปให้กลุ่มต่าง ๆ โดยการใช้สื่อสารมวลชน เช่น วิทยุเช่นนี้ จะทำให้เกิดความรู้สึกเกี่ยวกับท้องถิ่นด้วยการอภิปรายถกเถียงในกลุ่มเล็ก ๆ และนำไปสู่การอภิปรายถกเถียงในกลุ่มซึ่งจะเป็นไปตามทฤษฎีของการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม^{๑๐} ยิ่งไปกว่านั้น สมาชิกของกลุ่มที่ทำการอภิปรายที่ได้รับข่าวสารเช่นนี้จะมีความสำคัญต่อชุมชนและสามารถกลายเป็นผู้นำทางความคิดซึ่งสามารถจะกระจายข่าวสารเหล่านั้นออกไปตามแบบเดิม คือ ทำให้ข่าวสารเกิดการหลั่งไหลสองทางในประการที่สุด กลุ่มที่ทำการอภิปรายยังจัดส่งรายงานเป็นข้อเขียนและข้อความซึ่งเป็นจุดผิดพลาด

๑๐. Roger, E. and Shoemaker, F. *Communication of Innovations : A Cross Culture Approach* New York : Free Press, 1971.

ของการสื่อสารมวลชนมาให้ด้วย มีหลายแบบวิถีทางการจัดกลุ่มอภิปรายเป็นการสรุปหลักสำคัญของการสื่อสาร ซึ่งเป็นการให้แนวความคิดที่เป็นประโยชน์อย่างมากมาย

สำหรับนักการพัฒนาทั้งหลายมีข้อเสนอเพิ่มเติมดังนี้คือ วิชานี้^๕ถือว่าเป็นเครื่องมือที่แพร่กระจายข่าวสารและข้อความไปยังหมู่บ้านอันห่างไกลได้อย่างกว้างขวาง การจัดกลุ่มอภิปรายเช่นนี้จึงถือได้ว่าเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะข่าวสารออกไปให้แก่ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญ ๆ นโยบายของรัฐบาลจึงมีช่องทางในการให้เป็นที่รับรู้แก่ผู้ที่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ โดยไม่จำเป็นต้องพิมพ์นโยบายนั้นออกแจกจ่ายเลยก็ได้ ทั้งหน่วยงานของรัฐบาลยังจะได้รับรู้ผลกลับมาอีกด้วยในปัญหาของชนบท และการรับนโยบายที่แน่นอนของรัฐบาลในการพัฒนาชนบท นอกจากนั้นความสำคัญของการปล่อยให้มีการตัดสินใจกันเองในกลุ่มยังแน่นอนเช่นคำกล่าวที่ว่า การพัฒนาชนบทนั้นจะต้องมาจากคนในชนบทนั่นเอง และต้องไม่ใช่เรื่องที่รัฐบาลจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวแทรกแซงอย่างง่ายจนเกินไป ในประการที่สุด ยังมีข้อเสนอในแง่ที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่ไม่สูงนักอีกด้วย เพราะการจัดกลุ่มอภิปรายของชาวชนบทนั้น โดยปกติแล้วก็ไม่สิ้นเปลืองอะไรถ้าหากเทียบกับการที่ต้องว่าจ้างผู้ทำงานชนบทที่ได้รับการฝึกอบรมอย่างดี หรือเมื่อเทียบกับการใช้กลยุทธ์ในการพัฒนาตามแบบวิธีอย่างอื่น ๆ

ปัญหาบางประการที่อาจเกิดขึ้นตามแบบวิธีนี้^{๕๔๔}คือ การจัดกลุ่มอภิปรายของชาวชนบทนั้นอาจได้บุคคลที่ไม่เหมาะสมนัก (เช่น ชนชั้นที่มีอำนาจในหมู่บ้าน) เพราะตามโครงการนั้นย่อมต้องการให้ชาวบ้านเป็นตัวของตัวเอง (หมายความว่ารายการที่จัดให้นั้นจะต้องมีการกระจายความรับผิดชอบออกไปให้มากด้วย) นอกจากนั้นบ่อยครั้งที่เคยที่ปรากฏว่าอุปกรณ์การเรียนที่ใช้ติดตามการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของชาวบ้านมักจะไม่เพียงพอ ที่สำคัญที่สุดของปัญหานี้ก็คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมักจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชนวนจนชาวบ้านขาดความเป็นตัวของตัวเอง

ปัญหาข้อสุดท้ายที่จะต้องพิจารณาเกี่ยวกับการจัดกลุ่มอภิปรายนี้^{๕๔๕}คือ แม้ว่าการจัดกลุ่มอภิปรายนี้จะดำเนินการไปอย่างถูกต้อง ผลที่ออกมาจะเป็นประการใดต่อการพัฒนาเขตต่าง ๆ ในชนบท มีหลายประเทศที่จัดทำเรื่องนี้^{๕๔๖} แต่ยังไม่เห็นมีการประเมินผลออกมาให้ชัดเจน มหาวิทยาลัยมิชิแกนเคยทำการวิจัยในเรื่องนี้และประเมินผลออกมาพบว่า การจัดกลุ่มอภิปรายเป็นวิธีการที่ประสบผลสำเร็จมากที่สุดทีในบรรดาวิธีอื่น ๆ ดังเช่นที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านของไทย การใช้วิทยุด้านการศึกษา การจัดกลุ่มเรียนหนังสือ กลุ่มผู้นำ เป็นต้น การวิจัยนี้เปิดเผยให้เห็นแบบอย่างที่เหมาะสมในความสำเร็จของการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องได้รับความร่วมมืออย่างมากจากการวิจัยใน

นวัตกรรมทางด้านอื่น ๆ^{๑๑} ความสำเร็จในการพัฒนาหมู่บ้านนี้จะเกิดขึ้นได้ในหมู่บ้านที่มีสถานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี มีการร่วมมือร่วมใจ มีการจัดทำด้านธุรกิจหรืออย่างอื่น ๆ ทั้งต้องมีการติดต่อพอสมควรกับเขตในเมืองและมีความสัมพันธ์ในด้านตัวบุคคลของชาวบ้านเองอย่างดียิ่ง จะสังเกตได้ว่าพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของผู้เป็นหัวหน้านั้นจะเป็นพวกที่มีการศึกษา หรือสามารถอ่านออกเขียนได้ มีฐานะทางครอบครัวดี เป็นเจ้าของที่ดินมาก เป็นพวกที่มีความคิดที่จะเป็นผู้นำได้ เป็นพวกที่ชอบติดต่อเกี่ยวข้องกับอยู่เสมอกันเขตท้องที่ในเมือง และเป็นผู้ที่ติดต่อกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยสำคัญที่สุดข้อหนึ่งของการพัฒนาหมู่บ้านก็คือ การที่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีการติดต่อสัมพันธ์กับผู้ที่ได้รับการพัฒนา เพราะผู้นำการเปลี่ยนแปลงย่อมจะถ่ายทอดให้คนอื่นมีลักษณะคล้ายกับตัวเอง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นข้อจำกัดอยู่ที่ว่าการจัดกลุ่มอภิปรายเช่นว่านี้เกิดขึ้นได้ ถ้าหากว่าใช้การรวมกลุ่มอภิปรายนำทางโดยคนที่พร้อมที่มีส่วนได้รับประโยชน์ เป็นผู้เพิ่มประโยชน์ให้มากขึ้น การพัฒนาท้องถิ่นชนบทก็จะต่อเนื่องไปได้ ด้วยการจัดรูป การอภิปรายกลุ่มเช่นว่านี้ เพราะฉะนั้นการวิจัยที่จะทำกันต่อไปจึงควรทำในแง่ที่ว่า การจัดกลุ่มอภิปรายจากวิทยุนี้ควรจะทำ หรือนำมาใช้อย่างไรให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงแก่คนในชนบท ในทางที่จะเป็นแบบอย่างซึ่งก่อให้เกิดความเจริญเติบโตอย่างไม่หยุดยั้งต่อไป

ถ้าหากต้องการให้ความสำคัญเร่งด่วนจริง ๆ ต่อการพัฒนาชนบทและมีความตั้งใจที่จะให้เป็นนโยบายจริง ๆ ที่จะบรรลุเป้าหมายในเรื่องนี้ การจัดกลุ่มอภิปรายจากรายการวิทยุก็ย่อมจะถือว่าเป็นวิธีที่มีประโยชน์อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะช่วยทำให้ประสบผลสำเร็จได้ แต่ในปัจจุบันก็ไม่มีประเทศนักที่ให้ความสำคัญในการสร้างบุคลากรพัฒนาระหว่างในเมืองกับชนบท ส่วนมากกลับไม่ค่อยสนใจในความสำเร็จของชาวชนบทเสียด้วย สิ่งสำคัญสำหรับความสำเร็จของการจัดกลุ่มอภิปรายของชาวชนบทตามแบบนั้น อยู่ที่จะต้องมีการจัดโครงสร้างให้สนับสนุนความพยายามของแต่ละคนในกลุ่มของชาวบ้าน เพราะเหตุว่าความพยายามที่จะปรับปรุงตัวเองหรือนำเอาการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าเข้ามาใช้นั้น ไม่มีส่วนช่วยผลักดันการเปลี่ยนรูปของชนบทได้แต่อย่างใด แต่การเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นฐานในนโยบายที่ฝ่ายรัฐบาลกำหนดขึ้นนั้นต่างหากที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับความพยายามของหมู่บ้านนั้น ในการที่จะปรับปรุงตัวเอง ออกจะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่ค่อนข้างจะซับซ้อนอยู่สักหน่อย โดยเฉพาะในการเปลี่ยนแปลงระดับชาติกับการเปลี่ยนแปลงให้เกิดการปรับปรุงตัวเองของหมู่บ้านซึ่งการจัดกลุ่มอภิปรายจากรายการวิทยุจะอำนวยความสะดวกได้ดีที่สุดแก่การพัฒนาชนบทในอนาคต

๔. วิทยุโรงเรียน : การจัดกลุ่มผู้เรียนแบบไม่เป็นทางการ

วิธีการ^{๕๕}เป็นการนำเอาวิทยุมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาซึ่งเคยกระทำอย่างกว้างขวางเมื่อ ๒๕ ปีที่แล้วในเมืองเล็ก ๆ ชื่อชูตาเทนซา ประเทศโคลัมเบีย ความคิดในเรื่องนี้เกิดขึ้นโดยพระองค์หนึ่งซึ่งมองเห็นว่า วิทยุ^{๕๖}เป็นเครื่องมือที่ดีกว่าอย่างอื่น ๆ ในการเข้าถึงประชาชนในชนบทซึ่งจะช่วยให้ทั้งในด้านการศึกษาและการให้ข่าวสารอันเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงชีวิตของคนเหล่านั้น ต่อมาไม่นานความคิดเรื่อง^{๕๗}นี้ก็เป็นที่ยอมรับถึงขั้นให้จัดตั้งองค์การของชาติขึ้นมาดำเนินการให้เป็นกิจลักษณะ เป็นองค์การที่มีชื่อเรียกว่า องค์การขบวนการวัฒนธรรมของประชาชน โดยจัดงบประมาณไว้ในปี ๒๕๑๕ ถึง ๔.๒ ล้านดอลลาร์อเมริกัน โดยให้มีผลสนองไปถึงชาวชนบทในโคลัมเบียด้วยการจัดโครงการต่าง ๆ ให้มากมาย

วัตถุประสงค์สำคัญขององค์การนี้อาจกล่าวรวม ๆ ได้ว่า ๑) ต้องการสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวนาและชาวชนบท ๒) ต้องการส่งเสริมให้ทุกคนได้รับการศึกษา^{๕๘}ขึ้น ๓) ต้องการให้สังคมของชาวนา ชาวชนบทมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งยิ่งขึ้น ๔) ต้องการให้มีการจัดตั้งองค์การและการพัฒนาสังคมของชาวชนบทในวิถีทางที่ได้มีส่วนร่วมในองค์การต่าง ๆ ของท้องถิ่น ๕) ต้องการให้งานด้านเกษตรกรรมของชาวชนบทเกิดผลผลิตที่น่าพอใจ และ ๖) ต้องการให้สำนึกในการพัฒนาของชาวชนบทเกิดขึ้นในชีวิตของเขาเอง

สมมติฐานข้อแรกขององค์การขบวนการวัฒนธรรมของประชาชนนี้ อยู่ที่การยอมรับว่า ปัญหาพื้นฐานของความด้อยพัฒนาโดยเฉพาะชาวชนบทในประเทศลาตินอเมริกานั้นก็คือความไม่รู้^{๕๙}ที่สันคัตอันเฉื่อยชาแบบดั้งเดิม การที่ต้องคอยพึ่งความช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา และการขาดความกลมเกลียวของชาวนาชาวชนบทเองในการทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขภาวะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ซึ่งในการวิเคราะห์ปัญหาพื้นฐานเหล่านี้ ทำให้พบข้อแก้ไขที่เป็นปัญหาพื้นฐานสำคัญ นั่นคือการให้การศึกษอย่างเต็มที่ ข้อนี้อาจจะต้องไปไกลกว่าการพัฒนาให้แต่เพียง การอ่าน-การเขียน หรือการสอนทักษะ ซึ่งไม่อาจจัดได้ด้วยการทดสอบ หรือโดยการเปลี่ยนทัศนคติของชาวนาชาวชนบท ความหยิ่งความภาคภูมิใจในตัวเองที่จะถือได้ว่า ได้สร้างความเป็นคนใหม่ให้เกิดขึ้น เครื่องมือซึ่งเห็นว่าจะช่วยให้บรรลุเป้าหมายเหล่านี้ได้ พร้อมกันนั้นองค์การขบวนการวัฒนธรรมของประชาชน^{๖๐}ก็จะฝึกอบรมผู้นำท้องถิ่นขึ้นมา โดยหวังว่าผู้นำเหล่านี้จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่ใช้วิทยุสอนในโรงเรียน^{๖๑} ๆ แล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ความคิดในโครงการดังกล่าวจะประสบผลสำเร็จอยู่มากในประเทศลาตินอเมริกา แต่จากการทำสำรวจและวิจัยของนักการศึกษาทางด้านนี้หลายท่าน ก็อาจพอชี้ให้เห็นอุปสรรคของวิทยุโรงเรียนตามแบบวิธีนี้ได้โดยสรุปดังนี้

ก. ปัญหาเกี่ยวกับสมรรถภาพภายนอกของวิทยุโรงเรียน ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประชากรในเขตชนบท

๑. ปัญหาดังกล่าวเกิดจากการให้ความสำคัญแก่งานทางด้านการศึกษาและพยายามที่จะหลีกเลี่ยงปฏิบัติการด้านการเมืองอันเป็นเครื่องมือแนวทางในการเปลี่ยนแปลงสังคมของชนบท วิธีนี้ไม่ได้ผล เพราะเหตุที่การให้การศึกษา “เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ของลาตินอเมริกัน” นั้น ไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติงานจริง ๆ ทำให้ไม่เป็นการช่วยให้เกิดการแสวงหาความเปลี่ยนแปลง หรือแสวงหาการสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมา ความพยายามของวิทยุโรงเรียนที่จะเข้ามามีส่วนผูกพันในความตื่นตัวของชาวชนบท เพื่อให้เกิดการทำงานแก่ชุมชนนั้น วิธีการทางการเมืองหมายถึง นักเรียนในวิทยุโรงเรียนจะต้องแสวงหางานที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนอกโครงสร้างของโรงเรียนที่ใช้วิทยุสอน

๒. การใช้วิทยุสอนในโรงเรียนนั้นเป็นความพยายามที่จะแยกตัวไม่ให้ต้องถูกควบคุมมากนักจากอิทธิพลของรัฐบาล แต่กลับไม่ได้ทำงานร่วมกันกับโครงการพัฒนาชนบท ทั้งบางครั้งยังแยกทำงานเป็นเอกเทศเสียอีกด้วย

ข. ปัญหาที่เกี่ยวกับสมรรถภาพของงานภายใน

๑. การใช้วิทยุสอนนั้นให้ความสำคัญแก่การสื่อสารมวลชนมากเกินไปและไม่ได้เป็นการสร้างผู้นำขึ้นมา ซึ่งผู้นำเหล่านั้นอาจเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แท้จริงในสังคมของตน

๒. ผู้นำที่เกิดจากการสอนทางวิทยุนั้นกลับเป็นผู้ที่ห่างไกลกับความเป็นจริงของผู้นำในชนบท คือเป็นผู้ที่ออกจะวางอำนาจและไม่ค่อยคำนึงถึงผลสะท้อนกลับเท่าไรนัก

๓. การวางแผนและการจัดองค์การมักทำกันอย่างเร็ว ๆ จนแม้แต่เรื่องการเงินก็ทำกันอย่างหะหลวม และค่าใช้จ่ายก็ไม่มี การควบคุมดีพอ

ดังกล่าวมานั้นเป็นปัญหาที่มักจะเกิดขึ้นทั่วไป ทั้งไม่ค่อยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินการใช้วิทยุสอนอีกด้วย ปัญหาบางประการจะข้องเกี่ยวกับคุณภาพของโครงการ ความพร้อมของอุปกรณ์การอ่านเขียน ความเกี่ยวข้องกับการอ่านออกเขียนได้ซึ่งตรงกับความต้องการของชนบท

การฝึกอบรมทางด้านแรงจูงใจ การฝึกอบรมผู้ดำเนินการ การนิเทศก์ และการแจกจ่ายอุปกรณ์ รวมทั้งผลสะท้อนกลับของอุปกรณ์สิ่งพิมพ์หรือผลของการเรียน เหล่านี้เป็นต้น

ปัญหาสำคัญจะอยู่ที่ว่าวิธีการนี้จะนำไปใช้อย่างใดผลในประเทศอื่น ๆ นอกจากประเทศทางแถบลาตินอเมริกาหรือไม่ คำตอบอาจมีได้ในข้อที่ว่ากลยุทธ์เบื้องต้นที่จะนำวิธีนี้มาใช้ขึ้นอยู่กับ ถ้าหากปัจจัยบางประการที่ถูกลองข้ามไปนั้นได้รับการพิจารณาในการนำมาปฏิบัติในโรงเรียนทางวิทยุ มีข้อดีบางอย่างเหมือนกันที่น่านำมาพิจารณาและอาจนำมาใช้ได้หากมีการวางแผนที่ดีพอ

ในประการแรก การใช้วิทยุสอนนั้นมีลักษณะที่ทำให้กว้างขวางและมีลักษณะเฉพาะมุ่งตรงต่อประชากรในชนบท และปัญหาที่เป็นอยู่ในชนบท แต่โครงการใช้วิทยุโรงเรียนย่อมจะมีจุดแน่นอนในปัญหาชนบท ซึ่งจะย่ำถึงปัญหาย่อย ๆ ของการพัฒนาในชนบทในลักษณะที่ต้องการแก้ไขเป็นพิเศษ โดยวิธีนี้ในเรื่องวิทยุโรงเรียนก็ควรจะเป็นการให้ความรู้อย่างที่ดีตรงกับความต้องการของชนบท โดยการให้ความสำคัญแก่ผู้นำในชนบท ให้มีการเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงระหว่างชาวชนบทกับผู้วางแผนนโยบายและจะต้องให้ปัญหาที่สามารถแก้ไขได้นั้นมีผลไปถึงชาวชนบทที่ต้องการแก้ไขจริง ๆ

ในประการที่สอง การใช้วิทยุสอนในโรงเรียนเช่นนี้จะได้ประโยชน์จากการจัดกลุ่มผู้ฟัง และการจัดระบบผู้นำอภิปรายกลุ่มรวมทั้งผู้ควบคุมการแนะนำ ปัญหาการเรียนรู้อย่างใหญ่ในชนบทนั้น ความสำคัญย่อมอยู่ที่การให้ความสนับสนุนซึ่งจะไปกระตุ้นนักเรียนให้เริ่มทำงาน ในภาระรับผิดชอบของตน การให้ความสนับสนุนจากกลุ่มปฐมนิเทศผ่านทางเพื่อนนักเรียนและผู้นำอภิปรายกลุ่มซึ่งเป็นทั้งเพื่อนบ้านและเพื่อนเรียนจะช่วยเร่งเร้าให้ผู้ใหญ่เหล่านั้นได้เรียนรู้ยิ่งขึ้น ในบางโอกาสการเยี่ยมเยียนของศึกษานิเทศก์จากส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค หรือระดับสูง ๆ ก็ตามจะเป็นการสร้างความรู้ สักอันเป็นเอกลักษณ์เช่นเดียวกับที่เกิดจากการใช้วิทยุสอนเหมือนกัน เมื่อการใช้วิทยุสอนทำให้เกิดขบวนการไหว่ตัวขึ้นก็จะเห็นบทบาทของผู้นำกลุ่มอภิปรายได้ว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ถ้าหากผู้ดำเนินการได้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงและเข้าใจว่าการเรียนรู้ได้ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรแล้ว ก็ย่อมจะกระตุ้นกลุ่มของตนให้ใช้ความพยายามเป็นพิเศษในการเรียนรู้อยู่กับชั้นเรียน ในทางกลับกันความกลมเกลียวของกลุ่มนั้นเท่ากับเป็นการเร่งเร้าการแสวงหาเป้าหมายของกลุ่มและมีใจเป็นแต่เพียงพยายามที่จะพัฒนาตนเองโดยเฉพาะเท่านั้น

ในประการที่สาม จะเห็นได้ว่าโครงการนี้ต้องอาศัยสื่อมวลชนหลากหลายชนิดเข้าช่วยเหลือกัน คือแม้ว่าวิทยุจะเป็นสื่อสำคัญ สิ่งตีพิมพ์และสื่อทัศนศึกษาอย่างอื่น ๆ ก็จะต้องเข้าช่วยให้ความรู้ร่วม

กัน การทุ่มเงินเฉพาะในประเด็นอันเป็นปัญหาของชนบทจึงยังไม่จำเป็นต้องก้าวไปถึงขั้นที่ต้องใช้โทรทัศน์ เพราะแม้การใช้วิทยุสอนก็ยังต้องเผชิญกับความยุ่งยากและประสบความสำเร็จลำบากในการที่จะให้ข่าวสารหลังไหลไปในท้องถิ่นชนบทมากที่สุดโดยไม่ต้องแยกกลุ่มผู้ฟังให้กระจายกระจายกันออกไป

ในประการที่สี่ การใช้วิทยุสอนนั้นเป็นการใช้ โครงสร้างที่เป็นอยู่ส่งเสริมงานทางด้านการศึกษา โครงการอื่นที่เคยทำกันมานานเคยได้ล้มเหลวกันไปมากแล้ว แต่โครงการทางด้านวิทยุสอนอาจประสบผลสำเร็จได้ ข้อสำคัญจะอยู่ที่การกระตุ้นเร้าผู้ดำเนินการต่าง ๆ การได้รับความสนับสนุนจากผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู หรือพระ ข้อนี้นับว่าเป็นกลยุทธ์สำคัญในการใช้เครื่องมือเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชนบท

ทั้งที่ตัวอย่างในประเทศแถบลาตินอเมริกาได้แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการใช้วิทยุให้เกิดประโยชน์เช่นนี้แล้วก็ตาม ก็ยังคงมีปัญหาคrucialเกี่ยวกับเป้าหมายและเครื่องมือที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบท กลยุทธ์ที่ใช้วิทยุสำหรับสอนในระดับพื้นฐานอาจเป็นเหตุผลที่ดีพอ แต่ค่าใช้จ่ายก็ยังเป็นปัญหาใหญ่หากจะให้โรงเรียนจัดทำกันเอง แต่ถ้าหากปล่อยให้เป็นการของรัฐบาลทั้งหมดก็คงพอไปไหว เป้าหมายของการใช้วิทยุสอนนั้นแม้จะมุ่งเน้นในการให้การศึกษาแก่ท้องถิ่นชนบทสำหรับผู้ไม่รู้หนังสือซึ่งแม้จะเป็นข้อแก้ปัญหาก็จริงก็อาจไม่เป็นที่ยอมรับได้ ความสำเร็จของการใช้วิทยุสอนในโรงเรียนนั้นต้องตัดสินกันที่ว่า วิทยุจะสามารถสอนสิ่งต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกับการอ่านออกเขียนได้หรือไม่ เป็นเรื่องที่น่าพิจารณาเป้าหมายในวิธีการที่นำมาใช้ทั้งนี้

๕. วิทยุกับการจัดให้มีผู้นำในการให้มีส่วนร่วมของชุมชน

วิธีนี้เป็นวิธีซึ่งส่งเสริมให้เกิดผู้นำในชุมชนในการนำกลุ่มอภิปรายถกเถียงกันเองขึ้นเพื่อแสวงหาเหตุผลที่ดีกว่าในการแก้ปัญหา บทบาทของผู้นำชุมชนลักษณะนี้คือเป็นผู้คอยตั้งประเด็นให้เกิดข้อคิดในการอภิปราย ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกในชุมชนนั้นเข้าใจถึงปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาของชุมชนตนเองวิธีนี้เป็นทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความหวัดตัวที่จะทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหาเป็นวิธีซึ่งแตกต่างกับการใช้วิทยุโรงเรียน หรือการจัดกลุ่มชาวบ้านให้มีการอภิปรายดังได้กล่าวมาแล้ว ลักษณะของการจัดตามวิธีนี้อาจอธิบายให้เห็นได้ดังนี้ คือ

๑. ต้องไม่มีข้อสรุปในการแก้ปัญหาจากนอกชุมชน แต่การเข้าใจถึงปัญหาและการแก้ไขปัญหานั้นต้องเกิดขึ้นจากชุมชนตนเอง

๒. ผู้นำชุมชนในการพิจารณาปัญหาควรต้องมีความเข้าใจและมีความผูกพันอยู่กับชุมชนนั้น
๓. วิธีที่ผู้นำชุมชนลักษณะนั้นนำมาใช้กับชาวบ้านต้องให้เป็นไปโดยทางอ้อม ไม่ใช่เข้าไปนำทุกอย่างเสียเองโดยตรง
๔. บทบาทของผู้นำชุมชนในการให้ข่าวสารนั้น ต้องเป็นไปในลักษณะที่คอยช่วยให้เกิดความเข้าใจ หรือรู้ถึงปัญหาของชุมชนที่มีอยู่ หรืออาจจะเกิดขึ้นและต้องไม่ใช่แสดงบทบาทในการหาข้อแก้ไขให้
๕. การให้สมาชิกของชุมชนได้มีส่วนร่วมและช่วยกันแก้ไขปัญหาคือสิ่งที่ต้องถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญ และการได้ผลสะท้อนกลับมาร่วมพิจารณาต้องถือว่าเป็นวิธีการอันจำเป็น

เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจในวิธีอันนี้อาจยกตัวอย่างที่จัดทำตามวิธีนี้ในบางประเทศมาให้เห็นได้ ดังเช่นโครงการที่ทำอยู่ในประเทศไนเจอร์ทางอัฟริกาซึ่งเรียกว่า Radio du Niger ซึ่งทำมานานหลายปี จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์เบื้องต้นของการออกอากาศทางวิทยุและการจัดทำมีการอภิปรายขึ้นนั้น ก็เพื่อสร้างสำนึกในเรื่อง “แผนการพัฒนาประเทศในแง่ที่เป็นปัญหาของท้องถิ่น” การสร้างสำนึกดังกล่าวนี้ต้องกระทำโดยไมยอมให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้กำหนดชี้ให้เห็นถึงปัญหา ผลสะท้อนกลับก็ไม่ถือเป็นกรณีพิเศษดังเช่น การจัดกลุ่มอภิปรายตามแบบอื่น ๆ หากแต่ถือเป็นส่วนประกอบของการออกอากาศ รายการวิทยุก็จัดทำด้วยการนำเอาเทปบันทึกปัญหาต่างๆ จากผู้ฟังมาออกอากาศอีกทีหนึ่ง ความคิดเห็นที่ได้จากรายการที่ออกอากาศก็จะเป็นการเริ่มต้นให้เกิดการอภิปรายของกลุ่มตามมา^{๑๒}

ตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่งที่ได้เห็นว่าวิธีอันนี้ทำให้ผู้นำในการให้มีส่วนร่วมของชุมชน ก็คือวิธีซึ่งทำกันอยู่ในประเทศบราซิลที่เรียกว่า Basic Education Movement ซึ่งเป็นวิธีที่แสดงให้เห็นถึงการให้สื่อมวลชนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม Basic Education Movement นี้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๔ โดยทำเป็นแบบโครงการวิทยุโรงเรียนเพื่อจัดสอนหนังสือให้แก่ประชาชนในชนบทในท้องถิ่นกันทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของบราซิล ภายในปีหรือสองปีต่อมา ขบวนการอันนี้ก็เริ่มเปลี่ยนไปโดยให้ความสำคัญแก่ข่าวสารจากทางวิทยุอันน้อยลงไป แต่ไปเพิ่มให้ความสำคัญให้แก่สิ่ง

๑๒. McAnany, E. *Radio Clubs of Niger*, Unpublished Report, Stanford University Institute Communication Research, 1972.

ตีพิมพ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะหนังสือตำราชื่อ “ชีวิตคือการต่อสู้” ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นในปี ๒๕๐๗ ปัญหา “ความด้อยพัฒนาของชนบท” กลายเป็นจุดสำคัญซึ่งได้รับความสนใจทั้งในระดับท้องถิ่น เช่นเดียวกับความพยายามของกลุ่มต่าง ๆ ในท้องที่จะทำความเข้าใจสิ่งที่ปัญหาของตน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกลับเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในขบวนการแทนที่จะเป็นความพยายามในการแก้ปัญหาด้านการศึกษา ทั้ง ๆ ที่ขบวนการนั้นยืนยงอยู่ตลอดเวลาว่า เป้าหมายพื้นฐานจะให้เป็นเรื่องทางการศึกษา ยิ่งกว่าจะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางการเมือง หรือแม้แต่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน^{๑๓} เรื่องนี้นับว่าน่าตื่นตัวในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งมีโอกาสเป็นไปได้อยู่มากในบราซิลในช่วงปี ๒๕๐๗ จนกระทั่งกลุ่มทหารขึ้นครองอำนาจในประเทศนั้นในปี ๒๕๐๘ และทำลายขบวนการนี้ให้ล้มเหลวลงด้วยความกลัวการตื่นตัวของมวลชนบราซิลขณะนั้น

อย่างไรก็ตามขบวนการที่เรียกว่า Basic Education Movement นั้นก็แสดงให้เห็นชัดเจนถึงความแตกต่างของการใช้วิทยุกับการให้ผู้นำในการมีส่วนร่วมของชุมชนขึ้น เพราะขบวนการนี้เริ่มต้นจากความพยายามที่จะเข้าใจว่าปัญหาความด้อยพัฒนานั้นมีอะไรบ้าง และต้องไม่สักแต่จะชี้ให้เห็นเป้าหมายของการพัฒนาในทางที่จะช่วยแก้ไขได้ ผู้นำในโครงการนี้มีความรู้สึกว่า หากตราใบใดนักศึกษาที่เรียนจากวิทยุไม่สามารถเข้าใจถึงปัญหาสาเหตุแห่งความด้อยพัฒนาของตนเองเสียแล้ว ความพยายามที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมก็ต้องประสบแต่ความล้มเหลว ขบวนการที่เรียกว่า Basic Education Movement นั้นจึงมองเห็นว่า การให้ผู้นำกลุ่มอภิปรายนั้นเป็นลักษณะหนึ่งของการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น และสื่อมวลชนด้านวิทยุและสิ่งตีพิมพ์ก็เป็นเครื่องมือที่จะบรรลุเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงในสังคม แต่จะต้องกระทำในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความด้อยพัฒนาเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นขบวนการนี้ยังยอมรับอีกว่าช่วงประวัติศาสตร์ของประเทศบราซิลสมัยต้นปี ๒๕๐๓ เป็นการเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังนั้นในการให้ผู้นำกลุ่มการเรียนรู้หนังสือและสื่อมวลชนต่าง ๆ จึงอาจนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

ปัญหาสำคัญของการใช้วิทยุกับการจัดให้ผู้นำในการให้มีส่วนร่วมของชุมชนนี้อาจอธิบายให้เห็นได้ดังนี้ ในประการแรกจะเห็นได้ว่า บ่อยครั้งที่นำเอาวิธีการทางอ้อมมาใช้ เป็นการกล่าวถึงความสำคัญของผู้นำชุมชนในท้องถิ่นและการให้ท้องถิ่นควบคุมดูแลกันเอง ข้อนี้อาจทำให้ท้องถิ่น

๑๓. De Kadt, E. *Catholic Radical in Brazil*, London: Oxford Press 1970.

นั้นเกิดความอึดอาดล่าช้าในการรวมตัวกันให้เข้มแข็งหรืออาจรวมตัวกันเองไม่ได้เลยก็ได้ เพราะมักมีแนวโน้มมาจากภายนอกที่จะเข้ามาจัดการรวมตัวให้กับชุมชนอยู่เสมอ

ในประการที่สองปัญหา มักจะเกิดขึ้นเพราะการให้ความสำคัญแก่การที่จะให้ท้องถิ่นได้เข้ามีส่วนร่วมด้วย ความคิดเบื้องหลังความพยายามที่จะให้ท้องถิ่นเป็นตัวของตัวเองก็คือความพยายามที่จะพัฒนาให้ประชาชนเกิดความรู้ สึกที่จะพัฒนาตนเอง บางครั้งความรู้ สึกมีส่วนร่วมเช่นนั้นก็เป็นการดีในแง่ที่ทำให้กลุ่มมีภาพพจน์ของตนเอง และในบางครั้งก็อาจเป็นภาพลวงตาจนมาได้เช่นกัน ตัวอย่างในข้อนี้อาจเห็นได้จากโครงการของรัฐบาลเซเนกัล ซึ่งใช้วิทยุเรียกร้องให้มีการเสนอความเห็นวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลและโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล ในการแก้ไขปัญหของชนบท อันตรายที่เกิดขึ้นก็คือประชาชนถูกชักใยให้เกิดความรู้ สึกในการมีส่วนร่วมในนโยบายการพัฒนาชนบทของรัฐบาล และเป็นไปได้ในแง่ที่ทำให้ชนบทเกิดความตื่นตัวด้วยการยอมให้ชาวนาชาวชนบทวิพากษ์วิจารณ์และร้องทุกข์ได้ในขณะที่นโยบายที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจริง ๆ อันเป็นผลที่ได้จากการยอมให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม นั้น ที่จริงแล้วกลับไม่มีเลย^{๑๔}

ปัญหาสำคัญอีกข้อหนึ่งของวิธนี้ก็คือ การตัดสินใจที่จะไม่ยอมรับหรือจะร่วมมือกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐบาล โครงการต่าง ๆ ที่ยกมาเป็นตัวอย่างแล้วเคยชี้ให้เห็นปัญหาในข้อนี้ อย่างเช่นกรณีของ Basic Education Movement ก็เลือกที่จะไม่ร่วมมือกับรัฐบาลก่อนที่จะมีการรัฐประหารในปี ๒๕๐๗ แต่แล้วก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นความร่วมมือในภายหลัง เรื่องนี้เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ที่วิธีการนี้อาจเป็นชนได้ทั้งสองทาง และมีบ่อยครั้งที่พอใช้วิธีแล้วผลในการร่วมมือในโครงการของรัฐบาลเป็นไปในทางลบ เพราะเหตุที่ชุมชนซึ่งมีส่วนร่วมในการพัฒนาตามโครงการนั้นเกิดความเห็นตรงกันข้ามขึ้นมา

ปัญหาข้อสุดท้ายอาจเกิดได้จากการนำเอาสื่อมวลชนมาใช้และความต้องการที่จะให้ท้องถิ่นเป็นตัวของตัวเอง ข้อแก้ไขในเรื่องนี้จะต้องใช้วิทยุเป็นสื่อข่าวสารที่เหมาะสมกับผู้ฟัง และให้ผู้นำกลุ่มหรือผู้นำที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วยนั้นช่วยสนับสนุนให้ท้องถิ่นมุ่งมองให้เข้าใจในปัญหาของท้องถิ่นตน ในที่สุด ปัญหาความต้อยพัฒนาของท้องถิ่นจะต้องให้ท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย

๑๔. Mills, A. *Senegal : Radio Disso*, Unpublished Report, Stanford University, Stanford Institute Communication Research, 1972.

หากต้องการให้ได้มีการนำไปปฏิบัติจริง ในประเทศแคนาดาถึงกับใช้เครื่อง Video Tape เข้ามาช่วยในเรื่องนี้^{๑๕} แต่ประเทศไทยคงยังก้าวไปไม่ถึงขั้นนั้นในขณะนี้แน่

อย่างไรก็ตามวิธีการที่ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเช่นนี้นับว่าน่าจะได้มีการศึกษาทดลองกันต่อไป เพราะเป็นวิธีที่ต้องการให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมมากขึ้นเช่นเดียวกับต้องการให้หน่วยงานสนับสนุนมากขึ้น เพราะแม้ว่าการสอนประชาชนให้อ่านออกเขียนได้นั้น จะกลายเป็นความล้มเหลวได้หากขาดการสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาวะแวดล้อมของชุมชน ดังเช่นโครงการการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จของกองการศึกษาผู้ใหญ่ เป็นต้น แม้จะประสบผลสำเร็จบางประการในการสอนหนังสือแก่ชาวบ้านชนบท แต่หากหน่วยงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องขาดความสนใจที่จะนำการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีให้เข้าไปถึงด้วย กองการศึกษาผู้ใหญ่ก็อาจต้องเหนื่อยมากโดยไม่คุ้มค่าเลยก็ได้ เราจะเห็นได้ว่าการสื่อสารมวลชนนั้น ก็อาจเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งในการสอนและปลูกชุมชนให้ตื่นจากการหลับใหล เพื่อให้เกิดสำนึกในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้ แต่ถ้าหากไม่มีอะไรให้อ่านหรืออ่านเรียนไปแล้วเอาไปใช้ทำอะไรไม่ได้ หรือไม่มีอะไรที่หน่วยงานอื่นจะช่วยสนับสนุนชุมชนนั้นด้วย ก็คงไม่ทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะพัฒนาอะไรให้เป็นขั้นเป็นอันขึ้นมากนักได้

อาจสรุปให้เห็นความพยายามที่จะใช้วิทยุเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชนบทได้ว่ามีการทำกันอย่างกระจัดกระจายหลายรูป ข้อสำคัญอยู่ที่ว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญในเรื่องนี้นักน้อยเท่าใด นอกจากนั้นถ้าจะดูโครงการต่างๆ ที่ทำอยู่ในเวลานี้จะเห็นได้ว่าวิทยุสามารถเข้าถึงประชาชนได้ในหมู่ผู้ฟังจำนวนจำกัดมาก หมายความว่ารายการที่เป็นการศึกษาสักหน่อยนั้นก็มีผู้ฟังได้ไม่มากนัก ส่วนใหญ่ก็จะฟังกันแต่เพลงและรายการบันเทิงอย่างอื่น ๆ เสียหมด ข้อนี้ย่อมจะมีผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นชนบท ซึ่งจะต้องให้คนส่วนใหญ่เหล่านั้นได้รับการศึกษาและเกิดการโหวตวามากยิ่งขึ้น ในประการต่อมาดูเหมือนยังไม่เคยมีการประเมินผลหรือมีการวิจัยกันอย่างจริงจังถึงค่าใช้จ่ายและผลที่ได้จากการลงทุนทางวิทยุ มีแต่ความคิดที่จะไปกู้เงินคนอื่นมาทำกันใหญ่โตไปเท่านั้นเอง

ความสำคัญพื้นฐานของการใช้วิทยุเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชนบทอยู่ที่ว่าวิทยุหนึ่งหากจะใช้เป็นเครื่องมือเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมแล้วก็คงทำไม่ได้ หรือทำไม่ได้ผลในเขตท้องถิ่นซึ่งขาดสถาบันอื่น ๆ ที่จะมาสนับสนุนตามเป้าหมายดังกล่าว และที่เป็นปัญหาจริง ๆ คงจะ

๑๕. Gwyn S. *Cinema as Catalyst: Film Video Tape and Social Change*. A Report on a Seminar St. John Newfoundland Memorial, Univ. of Newfoundland, March 1972.

อยู่ที่ขบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งวิทยุหรือการสื่อสารมวลชนมีส่วนร่วมอยู่ด้วย ในการถกเถียงทางทฤษฎีของการสื่อสารบ่อยครั้งก็มักจะคิดกันเอาเองว่า การสื่อสารนั้นเองที่ช่วย สร้างขบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมขึ้น ซึ่งถ้าดูตามประวัติที่เป็นมากลับจะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมที่สำคัญ ๆ ในเขตชนบทส่วนมากนั้น เริ่มต้นจากภาวะทางสังคมและการ เมืองเอื้ออำนวยให้ต่างหาก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเช่นว่านี้ก็ต้องอาศัยการสื่อสารมวลชนสร้างขบวนการให้ต่อเนื่องกันไปอีกที

ในประการที่สุด อาจสรุปได้ว่า โครงการต่าง ๆ ทางวิทยุที่ทำกันอยู่นั้นมักทำไปโดยขาด การวางแผน และขาดการติดตามในผลการปฏิบัติงาน รู้สึกว่าจะให้ความสนใจน้อยเกินไปในการ ตัดสินใจและกำหนดเป้าหมาย และก็ทำงานในโครงการทางด้านนี้อย่างง่ายเกินไป มีการประเมิน ผลน้อยจนเกินไปหรือแม้แต่จะยอมหยุดดำเนินการหรือเปลี่ยนแปลงปรับปรุง แต่กลับซุ่มซมลงมลายกับ งานซึ่งทำกันไปอย่างไม่รู้ผลที่จะได้จริง ๆ การขาดการประสานงานระหว่างโครงการด้านวิทยุกับ โครงการอื่น ๆ ด้านการพัฒนาการในท้องถิ่นชนบท ก็เป็นเรื่องที่เห็นได้อย่างชัดเจน ทั้งหมดนี้เป็น เรื่องที่จะต้องใคร่ครวญกันให้มากขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์จริง ๆ ในการนำเอาวิทยุมาใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ตามเป้าหมายที่ต้องการ

แม้จะมีความไม่เอาไหนดังที่เป็นอยู่ วิทยุก็เป็นเครื่องมือสื่อสารมวลชนที่สำคัญยิ่งของการ พัฒนาชนบทในอนาคต ถ้าหากจะหาทางจัดไปให้ถึงชาวชนบทในลักษณะต่าง ๆ กัน อาจมีผู้เสนอ โกลไปถึงขั้นใช้โทรศัพท์หรือสื่อสารดาวเทียมกันดังที่ทำกันอยู่ในบางประเทศ แต่หากเทียบค่าใช้จ่ายและผลที่จะได้ วิทยุก็ยังคงมีข้อได้เปรียบกว่าในหลายด้าน ดังกล่าวมาแล้ว

ข้อที่จะต้องพิจารณาเกี่ยวกับบทบาทของวิทยุเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชนบท อาจพอ เสนอให้พิจารณาได้ดังนี้ คือ

๑. ควรจะต้องพิจารณาการลงทุนในการใช้วิทยุให้เป็นประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ กัน ค่าใช้จ่ายในโครงการที่กำลังทำอยู่ขณะนี้กับโครงการอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกันคุ้มค่าแค่ไหน ควร จะใช้ค่าใช้จ่ายแต่ในระยะเริ่มต้น นอกจากนั้นควรพิจารณาว่าน่าจะต้องใช้จ่ายไปทางไหน ควร จะจัดงบประมาณให้เป็นร้อยละเท่าไรให้แก่โครงการต่าง ๆ ทางด้านวิทยุที่ใช้ในลักษณะต่าง ๆ กัน

๒. การเริ่มโครงการใหม่ ๆ ทางด้านนี้ควรต้องมีการวางแผนอย่างระมัดระวังและต้องให้มีความหมายที่แน่ชัด ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของการพัฒนาและสมมติฐานในวิธีที่จะนำมาใช้ต้องเป็นสิ่งที่ได้รับการพิจารณา ในการใช้วิธีจัดกลุ่มอภิปรายวิทยุโรงเรียนกับการให้มีส่วนร่วมของชุมชนต้องเป็นการจัดให้มีการประสานงานกับหน่วยงานที่มีอยู่ ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาอย่างเดียวกัน ในการใช้วิทยุสอนหนังสือจำเป็นจะต้องมีการวางแผนอย่างดีที่ด้านหลักสูตร เพราะเรื่องนั้นมักถูกปล่อยปละละเลยกันตลอดมาในอดีต เพียงแต่เพิ่มความพยายามทางด้านนี้ขึ้นอีกสักหน่อย ความสำเร็จในโครงการต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องที่พอมองเห็นได้มากขึ้น

๓. โครงการใหม่ที่ใช้วิทยุเป็นเครื่องมือควรเป็นโครงการที่ใช้สื่อมวลชนหลาย ๆ แบบเข้ามาช่วยกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งตีพิมพ์แบบง่าย ๆ ซึ่งจะช่วยแจกจ่ายหนังสือที่เหมาะสมให้มีความรู้กันอย่างทั่วถึงแก่ผู้ที่เพิ่งรู้หนังสือใหม่ ๆ สื่อมวลชนเช่นว่านี้ควรต้องจัดให้ตรงกับความต้องการของชีวิตในชนบทโดยคำนึงถึงภาวะทางด้านครอบครัว การเกษตร และการอนามัย

๔. โครงการที่ใช้วิทยุเป็นเครื่องมือทุกแบบ (นอกจากแบบที่เปิดให้มีการออกอากาศอย่างเต็มที่โดยไม่ต้องมีการจัดกลุ่มผู้ฟัง) ควรมีการจัดสรรเวลาให้จัดสรรในเรื่องการเงิน การฝึกอบรมผู้ดำเนินงาน และเจ้าหน้าที่เทคนิค ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญทั้งในด้านการเรียนรู้และการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นที่เห็นได้ชัดว่าโครงการใช้วิทยุนี้ในอนาคตน่าจะมีค่าใช้จ่ายสูง ยิ่งหากทำกันออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ความสำคัญซึ่งอยู่ที่ผู้ดำเนินการ ผู้นำกลุ่ม หรือผู้นำที่ชวนให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทร่วมด้วยในการพัฒนาท้องถิ่นชนบทของตน

๕. โครงการที่ใช้วิทยุเป็นเครื่องมือเองควรเป็นโครงการที่ปลูกเร้าให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ กลไกที่จะให้ได้ผลสะท้อนกลับมากควรวางรูปแบบแผนงานไว้ให้ดีสำหรับแต่ละโครงการ วิทยุนี้ควรเป็นการทำให้หัวหน้ากลุ่มได้รับข่าวสารที่ประยุกต์เข้ากับท้องถิ่นและได้รับผลได้ตอบออกมาจากผู้ฟัง

๖. โครงการใหม่ ๆ ที่จะใช้วิทยุเป็นเครื่องมือเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชนบทควรต้องเลือกหรือศึกษาแบบอย่างที่เหมาะสมอื่น ๆ เคยได้ทำและประสบความสำเร็จมาแล้ว ข้อเสนอแนะที่เกิดจากการยอมรับบทบาทของวิทยุในฐานะเป็นตัวเร่งการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาทางสังคม ยิ่งกว่าจะเป็นขบวนการที่เริ่มต้น เท่าที่ผ่านมาบ่อยครั้งที่ทำการทดลองเทคนิควิธีการต่าง ๆ โดยลืมนึกถึงสภาพวงกรอบของสังคมว่าเทคนิคเหล่านั้นจะเข้ากันได้หรือไม่ ถ้าหากว่ายังมีความวางเฉยใน

ค่านรัฐบาลที่จะเร่งพัฒนาชนบท ต่อให้วางแผนอย่างดีหรือมีเงินทุนมากมายไม่ว่าจะจัดสรรไว้ในงบประมาณหรือกู้เขามาก็ตาม การวางแผนเช่นนั้นก็ยังไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ได้แต่อย่างใด

๗. จำเป็นจะต้องทำการวิจัยวิธีการนำวิทยุมาใช้ประโยชน์ทางด้านนี้ให้มากกว่าที่เคยทำกันมา การวิจัยเช่นนี้อาจต้องทำทั้งสองลักษณะ อย่างหนึ่งคือการประเมินผลโครงการเล็ก ๆ ที่กำลังทำอยู่ว่า ค่าใช้จ่ายกับผลที่ได้คุ้มกันไหม อีกอย่างหนึ่งคือการประเมินผลในโครงการอื่น ๆ ที่เริ่มใหม่ เพื่อดูผลที่ได้จากการนำวิทยุมาใช้ประโยชน์ในแบบต่าง ๆ

๘. ควรจัดให้มีการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ การผลิตทางเทคนิค และควรจัดทำแบบง่าย ๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมทำงานได้ด้วย

๙. โครงการใหม่ ๆ ด้านวิทยุจะต้องตรวจสอบการประสานงานอันเป็นความจำเป็นทางด้านการเมือง เพื่อท้องถิ่นจะได้ควบคุมได้มากขึ้นเกี่ยวกับความจำเป็นทางเศรษฐกิจในการใช้เทคโนโลยีในระดับที่กว้างขวางยิ่งขึ้น

ทั้งหมดนี้เป็นเพียงข้อเสนอที่รวบรวมมาได้สำหรับพิจารณาเพราะวิทยุเพื่อการศึกษา นับวันจะได้รับความสำคัญและเคยเป็นเครื่องมือที่ทุกฝ่ายมองเห็นประโยชน์ยิ่งขึ้น กระทรวงศึกษาธิการเองได้ให้ความสำคัญในเรื่องมานาน และกำลังมีโครงการขยายใหญ่ที่น่าสนใจติดตาม เพราะในระยะยาววิทยุคงไม่เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อการศึกษา แต่คงจะต้องขยายขอบเขตของเป้าหมายออกไปสู่การพัฒนาชนบทดังที่ทำกันอยู่ในหลายประเทศขณะนี้ ไม่ว่าจะเป็นแอฟริกาหรือเอเชีย